

II. BİLGİ FELSEFESİ

A. BİLGİ FELSEFESİNİN KONUSU

Felsefenin insan bilgisinin yapısını ve geçerliliğini ele alan dalına bilgi felsefesi adı verilir. Buna göre bilgi felsefesi, bilgimizin temel özelliklerini, kaynağını ve sınırlarını inceler.

Bilgi felsefesi, veren ve nesnelere hakkındaki yargılara, yani metafizik ve ontolojiye bağlı değildir; hatta bu disiplin hiçbir koşula dayanmayan bir bilgidir. Felsefe ve bütün bilimler bilginin belli tarzlarıyla uğraşır; bu bilginin belli tarzdaki objeleri birbirinden farklıdır. Bu objeleri herhangi bir zamandaki felsefi ve bilimsel bilgi inceler. Fakat bütün bilimlerde elde edilmeye çalışılan bilginin kendisini, bilgi objelerinin birbirinden farklı olmasına rağmen bilgide daima aynı kalan insan aklını, akıl ve denemeyi kavrama ve algılamayı bilgi felsefesi inceler. Bilgi felsefesi şu veya bu objelerle uğraşmaz, bilgi yeteneklerini kavramaya ve bilginin olanaklarını yoklamaya çalışır.

Böyle bir çaba ilk çağdan beri vardır. Platon'un (M.Ö 427 – 347) "Theaitetos" adındaki diyalogu şu soruyla başlar: Bilgi nedir? Bu kitaptaki felsefe konuşmaları bu problem ile uğraşır. Bilgi probleminin bir tarihi ancak felsefe çalışmalarının büyük bir bölümünün bilgi problemine ayrıldığı Yeniçağdan beri vardır. Yeniçağda Descartes bu alana yönelerek ilk defa bilgi felsefesi temelli bir felsefe sistemi kurdu.

O, felsefesine, temellendirilmeyen görüşlerimizin, savlarımızın geçerliliği ve dayanıklılığı hakkında ortaya konulan bir soru ile başlar. Descartes, felsefe ontolojiyle ya da mantıkla değil tersine bilgi felsefesinin problemleriyle başlar.

Kant'tan itibaren de bu türden olan felsefe problemleri o kadar önemli bir yer aldılar ki, sonunda bunlara, bütün felsefe yapmanın en temel problemleri gözüyle bakıldı. Kant'ta şu düşünceler büyük bir önem taşıyor: Bir felsefe sistemi kurmadan önce bilginin olanaklarının bunun için yeterli olup olamayacağını yoklamalıyım. Bilgimizin olanaklarını yoklamak, yani insan aklının eleştirisini yapmak bütün felsefe sistemlerinden önce gelmeliydi. Kant'tan beri bu düşünce yerleşti. Bilgi felsefesi, felsefenin, çok özel olan, kendisiyle çok uğraşılan ve çeşitli şekillerde kurulan bir disiplini olarak gelişmekle kalmadı, aynı zamanda felsefenin mantığa bağlı olmayan bir temel disiplini haline geldi.

1. Bilgi kuramı

Bir yandan bilginin özünü, ilkelerini, yapısını, kökenini, kaynağını diğer yandan bilginin yöntemini, geçerliliğini, koşullarını, olanak ve sınırlarını araştıran felsefe dalıdır. Felsefenin temel disiplini olarak da bilgi kuramının kendine özgü bazı temel kavramları vardır.

a. Bilgi kuramının temel kavramları

Bilgi kuramının temel kavramları arasında algı, anlayış, akıl ilkeleri, önerme, doğruluk, gerçeklik ve temellendirme birçok kavram girer. Ancak bu kavram-

lardan üçü diğerlerine göre daha önemlidir. Bunlar; doğruluk, gerçeklik ve temellendirmedir.

• **Doğruluk:** Doğruluk, bilginin bilgisi edinilen şeyle tam uygunluğunu dile getiren bir kavramdır. Algılar, kavramlar, bilimsel kuramlarla nesnel gerçeklik arasındaki uygunluktur. Buna göre doğruluk bilen özne ya da bilinen varlıkla değil, bu ikisi arasında kurulan bağ sonucu ortaya çıkan ürünle ilgilidir. Örneğin; "Kar beyazdır" önermesinde doğruluk, bu önermeyi dile getiren ve özne bilinen kar ile ilgili değildir. Sadece verilen yargının yani "beyazdır" yargısının "kar"a uygunluğunu dile getirir.

• **Gerçeklik (Realite):** Gerçeklik, varlığın varoluş tarzıdır. Gerçeklik, varlığın bir özelliğidir. Yani düşünceden ve bilen insan zihninden bağımsız olarak varolan bir şeyi gösterir. Gerçeklik, önermenin özelliği değildir. İnsanın bilme eyleminde kendisine yönelmiş olduğu varlığı bir özelliğidir.

• **Temellendirme:** Gerçeklik üzerine olan bilgiyi ifade eden önermelerin dayanaklarının, gerçekçilerin ortaya konması anlamına gelir. Gerçeklik hakkında öne sürülen bir düşünce için ya da ortaya atılan sav için gerekçe bulma işidir. Temellendirilmiş bilgi, geçerlilikleri sorgulanmış olan yöntemler ya da ölçütler aracılığıyla kazanılmış olan bilgidir.

b. Bilgi Kuramının Temel Soruları

Bilgi kuramının temel soruları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

(1) Doğru bilginin imkanı ile ilgili sorular : Doğru bilgi elde edilebilir mi? İnsan doğru bilgiye ulaşabilir mi? şeklinde ifade edilen sorulardır. Buna göre iki tür tavırdan söz edilebilir. Birincisi, doğru bilginin insan için olanaklı olmadığını ifade eder. İkincisi, doğru bilginin insan için kesinlikle olanaklı olduğunu savunur.

(2) Bilginin değeriyle ya da doğruluğuyla ilgili sorular: Ne tür bir bilgi doğru kabul edilebilir? Hangi bilgi doğru bilgidir? şeklinde ifade edilen sorulardır. Bu sorular karşısında da farklı tavırlar söz konusudur. Bununda ilgili bir görüş, bir bilginin, bir düşüncenin doğruluğunun onun betimlediği gerçeklikle uyumundan meydana geldiğini savunan tutumdur. İkinci görüş ise, doğruluğun, düşüncelerin ve bilginin kendi aralarında uyumundan başka bir şey olmadığını ifade eden tutumdur. Diğer bir görüş ise, doğruluğun ölçütünü temel uyum olarak kabul eden tutumdur. Örneğin, benim aldığım bir duyumu başkaları da almışsa, benim aldığım duyum doğrudur. Başka bir görüş de, Doğru bilginin ölçütünü apaçıklıkta bulan tutumdur. Descartes'a göre apaçıklık, kendini bize zorla kabul ettirendir. Yani doğruluğu ispatlamaya gerek duyulmayan, zorunlu olarak doğru olandır. Ve son olarak, doğru bilginin ölçütünün yarar olduğunu kabul eden tutum söz konusudur. Buna göre, bir bilgi yarar sağlıyorsa, işe yarıyorsa doğrudur.

(3) Bilginin sınırları ile ilgili sorular: Bilginin olanak ve sınırları var mıdır? İnsan her şeyi bilebilir mi? türünden sorulardır. Bu sorulara verilen cevaplara göre farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlardan biri, bilen öznenin bilme faaliyetinde kendi zihninin dışına çıkamayacağını, insanın yalnızca kendi zihninin içindekileri bilebileceğini savunan görüştür. Diğer ise,

insan zihninin kendisinden bağımsız gerçekliği bilebileceğini savunur.

(4) Bilginin kaynağı ile ilgili sorular: Bilginin kaynağı nedir? Bilgi hangi yolla elde edilebilir? türünden sorulardır. Bu sorulara verilen cevaplara göre farklı yaklaşımlar söz konusudur.

- Bilginin akılla elde edildiğini savunan *Rasyonalist* yaklaşım.
- Bilginin deney yoluyla elde edildiğini savunan *Empirist* yaklaşım.
- Sezgi yoluyla bilgi elde edildiğini savunan *Entüsyonist* yaklaşım.
- Doğru bilginin olgulara dayalı olduğunu savunan *Pozitivist* yaklaşım
- Fenomeni dile getiren bilginin doğru bilgi olduğunu iddia eden *Fenomenolojik* yaklaşım.

2. Mantık

Günümüzde bilgi kuramının içinde kalan birçok konu, geçmişte geleneksel mantık tarafından ele alınmıştır. Bilgi kuramında ele alınan bilginin, mantık ilkelerine uygun bir bilgi olmak zorunda olduğu dikkate alınırsa bilgi kuramı ve mantık arasında yakınlığın nedeni daha iyi anlaşılır. Ancak günümüzde mantık bağımsız bir dalı haline gelmiştir.

Buna göre mantık, geçerli akıl yürütmeyi yöneten ilkelerin formel bilimidir. Mantık içerikle ilgili değil de formla, biçimle, geçerli akıl yürütmeye ilgilidir.

Bilgi kuramı, bilginin ve doğruluğun doğasıyla, özülle ilgili olan bir disiplindir. Bilgi kuramı, bu özelliği nedeniyle bilginin içeriğine yönelir.

B. BİLGİ KURAMININ TEMEL PROBLEMİ

Daha önce belirttiğimiz gibi, bilgi konusu ilkçağdan beri üzerinde durulan bir konu olmuştur. Ancak bilgi kuramı, konuları ve sınırları açık seçik biçimde belirlenmiş bir disiplin olarak Modern Felsefede ortaya çıkmıştır.

İnsanlar, bilgi konusuna bir şekilde ilgisiz kalmışlar, insanın zihinsel güçlerini pek fazla analiz etmemişlerdir. Bunun yerine daha çok varlığın bilgisini elde etmeye yönelmişlerdir. Modern felsefede bilgi konusu ön plana çıkar. Bunun sonucu olarak, insanın zihinsel güçlerine, insanın neyi bilip, neyi bilemeyeceğine ilişkin bir araştırma modern felsefe başlar. Bu araştırma çerçevesinde bilgi kuramının en önemli ve en temel problemi "doğru bilginin imkanı olarak karşımıza çıkar. Burada söz konusu olan temel soru da "doğru, genel-geçer ve kesin bilginin mümkün olup olmadığı" sorusudur.

Bu problem karşısında, iki farklı görüşten söz edilebilir. Birincisi, insanın, gerçekliğin kendisini hiçbir zaman bilmeyeceğini savunan kuşkuculuktur. (Septi-

sizm). İkincisi ise insanın kendisinin dışındaki gerçekliğin bilgisini elde edebileceğini, insanın dış dünyayı bilebileceğini savunan dogmatizmdir.

1. Doğru Bilginin İmkansızlığı

Doğru bilginin insan için olanaksız olduğunu dile getiren felsefi akıma kuşkuculuk (Septisizm) adı verilir. Bu akımın kurucusu İlkçağ filozofu Pyrrhon (M.Ö 365-275)'dur. Ancak Pyrrhon'un görüşlerini önceleyen başka filozoflar vardır. Bunlardan biri Eleali Zenon (M.Ö 490-430), diğeri de Demokritos (M.Ö 460-360)'tur.

Zenon hocası Parmenides'in görüşlerini savunmak amacıyla Zenon paradoksları olarak bilinen ünlü kanıtlamalarını öne sürmüştür. Bunların arasında en çok bilineni Akhilleus (Aşil) ile kaplumbağa arasındaki yarış kanıtıdır. Bu yarışta, kendisinden biraz önce yola çıkan kaplumbağaya Akhilleus hiçbir zaman yetişemeyecektir, çünkü başlangıçtaki kaplumbağa ile kendi arasındaki mesafeyi koşturmak için geçen zaman içinde kaplumbağa, az da olsa, biraz ilerlemiş olacaktır. Akhilleus'un bir de bu aralığı koşturması gerektir, ama bu arada kaplumbağa, pek az da olsa ilerlemiştir; bu böyle sonsuza kadar gider.

Zenon'un diğer paradoksları şunlardır: Koşu pisti ve uçan ok örnekleridir.

Zenon'un, bu keskin antinomileri, şunu göstermek içindir: Var olanı bir çokluk ve hareket diye düşünürsek, çelişmelere düşeriz, öyleyse varolan ancak "bir" ve hareketsiz olabilir.

Demokritos, (M.Ö 460-360) da aynı düşünce çizgisini devam ettiren başka bir filozof olmuştur. Ona göre duyular, asıl gerçeği, yani nesnelerin artık bölünemeyen son parçalarını (atomları) bilebilecek gibi keskin değillerdir. Renkleri görmemiz, sesleri işitmemiz, sıcaklığı duyulmamamız, tatlıyı, acıyı tatmamız ancak bir duyu yanılmasıdır. Duyu bilgisi nesnelerin iç dokusunu, gerçek yapısını göremez, bunu ancak düşünen akıl kavrayabilir. Bir insanın duyumu, diğer insanların duyularından farklılık gösterdiğinden, objektif, genel-geçer ve doğru bilgiden söz edilemez.

İlkçağda yaşamış doğa filozoflarının, aynı konuda farklı sonuçlara ulaşmaları kuşkuculuğun gelişiminde etkili olmuştur. Thales, varlığın kendisinden çıktığı madde su derken, Anaksimenes havadır, der. Herakleitos, evrende bir değişme olduğunu söylerken, Parmenides, evrende değişme olmadığını iddia eder. İşte filozofların aynı konularda farklı, hatta çelişik sonuçlara ulaşmaları, insanların dış dünyayla ilgili olarak doğru bilgi elde edilemeyeceğini düşüncelerine neden olmuştur.

Bu yüzden sofistler, bu durumun sonucu olarak doğaya ilişkin araştırmadan, insana ve devlete yönelerek, doğru bilginin imkansızlığı konusunda daha da ileri giderler.

a. Sofistler

Sofistler, "Başarılı yurttaş nasıl yetişir." Sorusunu ele almış, şehir şehir dolaşarak, para karşılığında, bu konularda dersler verirdi. Sofist, "Yunanca "bilen, bilgili kişi" demektir. Sonraları "söz söyleme sanatı (retorik, hitabet) üzerine ders veren kimse anlamını kazanmıştır. En ünlü Sofistler Protagoras ve Gorgias'tır.

→ **Protagoras** : Bilginin yalnızca duyuvara dayandığını belirterek doğru bilgidan söz edilemeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre "İnsan her şeyin ölçüsüdür, varolanların varolduklarının, varolmayanların varolmadıklarının da ölçütü insandır." Örneğin; rüzgar üşüyen için soğuktur, üşümeyen için soğuk değildir. Bu yüzden, bilginin genel geçer ve nesnel bir bilgi olmayıp kişiden kişiye değiştiğini savunmuştur.

→ **Gorgias** : Doğa felsefesinin bir ana sorunu olan asıl gerçeği, varolanı bilemeyeceğimizi şu üç sav ile kanıtlamaya çalışır:

(1) Hiçbir şey var değildir.

(2) Bir şey varolsa bile bilinemezdi.

(3) Bilinse bile başkalarına aktarılamazdı. Çünkü bildirme sözlerle olur, söz ise varolandan başka bir şeydir. Örneğin, bir başkasına, bir renk tasarımı nasıl bildirebiliriz. Çünkü kulak renkleri işitmez, sesleri işitir, birbirinden farklı olan iki kişide aynı bir tasarım nasıl olabilir. Bu yüzden doğru olan tek bir şeyden söz edilemez.

b. Septisizm (Kuşkuculuk)

Septisizmin kurucusu Pyrrhon (M.Ö 365-275)'dur. Pyrrhon'un bilgi kuramı öğretisi ahlak görüşüne dayanır. Buna göre insan yaşamının amacı, bu dünyada mutluluğu elde etmektir. Bunun için de, insanın ruh dinginliğine (ataraxia) ulaşması gerekir. Ruh dinginliğine hiçbir konuda yargıda bulunmayıp, yargıyı askıya almakla (epoche) ulaşılabilir. Bu yüzden felsefe problemlerine kayıtsız kalarak, kabul ya da inkar doğru ya da yanlış hiçbir yargıda bulunulmamalıdır. Pyrrhon'a göre felsefenin ödevi, hayatı, son ereği mutluluğa göre düzenlemektir.

Pyrrhon'un öğrencisi Timon (M.Ö 320-230) hocasının öğretilerini temellendirmiş ve daha ayrıntılı hale getirmiştir. Bu temellendirme faaliyetini, getirdiği birtakım kanıtlamalarla gerçekleştirmiştir. Bu kanıtlamalardan bazıları şu tezleri ifade eder:

(1) İnsanlarda bazı yapısal farklılıklar vardır.

(2) Duyu organları, insandan insana farklılık gösterir.

(3) Özneyi etkileyen koşullarda farklıdır.

(4) Nesnenin yeri ve uzaklığı, duyuma olumsuz bir biçimde etki eder.

(5) Yasaların, gelenek ve göreneklerin, insanların üzerinde farklı etkileri olur. İşte bu nedenlerden dolayı aynı şeyler farklı insanlara, farklı şekillerde görünür.

2. Doğru bilginin imkanı

Varlık hakkında doğru bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını savunan aşırı kuşkucuların karşısında, doğru bilgiye ulaşabileceğini savunan filozoflar da vardır. Doğru bilginin mümkün olduğuna inandıkları için bu filozofların bilgi konusundaki tavırları dogmatizm olarak ifade edilir. Bu görüşler şunlardır:

a. Rasyonalizm (Akılsalcılık)

Bilginin akla ve düşünceye dayandığını, akılda gerçekliğin bilgisini veren, önsel bilgiler bulunduğunu savunan akımdır. Yani insan akli doğuştan bilgilere sahiptir. İşte doğru bilgi de bu doğuştan getirilen bilgidir. Bunların doğrulukları duyuvaral algıda değil, düşüncede, akılda temellendirilmektedir.

Rasyonalist filozoflar, bilginin mükemmel örneği olarak matematiği görürler. Matematiğin bilgileri hem geçmiş, hem gelecek için geçerli olan bilgilerdir. Matematiksel bilgi, herkes için doğru olan bilgidir. Bu nedenle onlar kişiden kişiye değişmeyen kesin doğrulardır. Rasyonalist filozoflar arasında Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi, Descartes ve Hegel sayılabilir.

(1) Sokrates (M.Ö 469-399)

Sokrates, insanın ahlaklı olabilesini sağlayacak bilginin, ahlaki doğruların ve erdemlerin bilgisi olduğunu söyler. Ona göre, bu erdemlerin bilgisi deney ya da tecrübe yoluyla sonradan kazanılmaz. Bu bilgi doğuştandır. İnsan akli doğuştan bu bilgilere sahiptir. Ancak bu bilginin hatırlanması ve bilinç düzeyine çıkarılması gerekir.

Sokrates, bu bilginin açığa çıkartılması için doğurtma (maieutike=mayotik) ve tartışma yöntemini önerir. Bu yöntemin temelinde, disiplinli, sıkı bir düşünme ile doğrunun bulunabileceğine inanma vardır. Akılda, doğuştan gelen bilgiler var; bunlar herkes için ortak olan doğrulardır. Bunlar, sorup soruşturma ile tartışma ile açığa çıkarılabilir, bilinir bir hale getirilebilirler.

Tartışma boyunca Sokrates, yeni bir bilgi vermez, yalnızca soru sorar. Bununla da insanların ruhlarında bulunan, fakat onların kendilerinin tam olarak bilincinde olmadıkları doğruları gün ışığına çıkarmayı amaçlar.

(2) Platon (M.Ö 427-347)

Asıl adı Aristokles'tir. Sokrates'in öğrencisidir. Bilgi öğretisi varlık felsefesi temeline dayanır. Platon iki varlık alanı belirler: İdealar evreni ve Gölgeler (görünümler) evreni.

İdealar evreni, sürekli varolan, hiçbir zaman oluş halinde olmayan, cisimsel olmayan, uzayın ya da cisimler dünyasının hiçbir yerinde bulunmayan, gerçekten varolan, asıl varlık alanıdır. Gölgeler evreni ise, hep oluş halinde olan, duyuvaral algılanan cisimler halinde, cisimler dünyasıdır.

Platon'a göre sürekli değişen, oluş halindeki evren bilinemez. Çünkü değişen bir şeyi bilmek mümkün olmaz. Bu yüzden gerçek bilgi ideaların bilgisidir. İdealar evreni, akıl bilgisinin konusudur. Dolayısıyla duyularla değil, akılla, düşünmeyle kavranırlar. İdeaların bilgisi apriori, yani deneyden bağımsızdır.

Platon'a göre ruh ölümsüzdür. Birçok defalar yeryüzüne gelmiştir. Bu arada yeryüzünde ve öbür dünyada bulunan her şeyi görmüştür. Yeryüzünde her şey de birbirine bağlı olduğu için, ruh bunlardan birini görünce sürekli bir araştırma ile ötekilerini de bulabilir ve hatırlayabilir. Ruhta doğru tasavvurlar, önce bilinçsiz bir halde bulunurlar; bunlar ilkin, bir rüya gibi kımıldanırlar, uygun sorular ve araştırmalarla sonunda aydınlık bir bilgi haline gelirler. Buna göre: Öğrenmek, eskiden bilinmiş bir şeyi yeniden hatırlamaktan başka bir şey değildir.

(3) Aristoteles (M.Ö 384-322)

Aristo, doğru bilginin değişmez olanın bilgisi olduğunu savunur. Gerçek anlamda bilimsel bilginin, varlıkların nedenlerine ilişkin ispatlanmış bir bilgi olduğunu söyler.

Aristo'ya göre, varolan bir şeyle ilgili olarak gerçek bilgiye sahip olabilmek için, onun varlığa gelişini sağlayan dört nedenin bilinmesi gerekir. Bu dört neden :

(a) Maddi neden : Varlığı meydana getiren maddenin ne olduğunun bilinmesidir.

(b) Formel neden : Varlığın şeklinin nasıl olduğunun bilinmesidir.

(c) Fail neden : Varlığı, varlığa getiren kim olduğunun bilinmesidir.

(d) Ereksel neden : Varlığın hangi amaç için meydana geldiğinin bilinmesidir.

Aristo, bununla varlıkla ilgili olarak tekil olanın bilinmesini amaçlar : Şu insan, şu ağaç, gibi tek tek varlıklar.

(4) Farabi (870-950)

Farabi, akılda bir sezgi gücü bulunduğunu, insan zihninde doğuştan getirilen düşünceler olduğunu kabul eder. Ayrıca Farabi gerçek bilimsel bilginin zorunlu akıl yürütmeyle elde edilebileceğini savunur.

Farabi, bilgi elde etmenin üç yolu olduğunu söyler. Bunlar: Duyu, akıl ve nazar. Duyu yoluyla dış dünyayı algılarız. Akıl ile kendi iç dünyamızda olup biteni, kendi zihin hallerimizi gözlemleriz. Nazar ise, insanın doğuştan sahip olduğu fikirlerdir.

Farabi'ye göre, insanın zihninde ayrıca sezgi adı verilen bir güç vardır. Sezgi, apaçık ve kesin bilgiye ulaşma aracıdır.

(5) Descartes (1596-1650)

Descartes, bilginin kaynağında, yalnızca aklın olduğunu ve insan zihninde doğuştan düşünceler bulunduğunu savunur. Matematiği yetkin bir bilgi örneği olarak görür.

Descartes, ilkin felsefede çıkış noktası olacak, matematikteki gibi doğruluğu apaçık bilgiye nasıl ulaşılabileceğini sorar. Gerçek, içinde açık seçik olarak bilinmiş bir nesne bulabilir miyiz? Gerçeklikteki objeler, matematikteki sayılar serisi gibi düşüncenin yaratmaları değildirlere. Bunlar duyular aracılığıyla bilinebilir, dolayısıyla bize bulanık ve karışık bir biçimde verilmişlerdir. Bu yüzden Descartes, sağlam bir noktada, güvenilir bir çıkış noktasını bulmak için işe başlar. Bu güvenilir çıkış noktası da şüphe yöntemidir. Ancak buradaki şüphe septiklerde olduğu gibi, doğru bilgiye ulaşılabileceğinden ilke olarak şüphe etmek değildir. Descartes'in şüphesi bir yöntem şüphesidir, doğru bilgiye ulaşmada kullanılan bir araçtır, bir yoldur.

Descartes, bu şüphe yöntemini şöyle kullanır: Biz nesnelere duyularımızla biliriz. Ama duyularımız bizi ara sıra aldatırlar, ara sıra aldatınca da neden her zaman aldattıkları düşünülmesin. Bu yüzden duyularından şüphe edilmelidir. Ancak şüphe etmekle, şüphe etmekte olduğumdan ve şüphe eden ben'in var olduğunu bilirim. İşte bundan şüphe edemem. Bu, apaçık bir olgudur. Şüphe etme, bir çeşit düşünmedir ve ben düşünmenin varlığını apaçık olarak yaşayıp bilmekteyimdir. Buradan "Düşünüyorum öyleyse varım." yargısına ulaşır.

Descartes'in düşünme derken anladığı da bilinçtir. Bu bilincimizi bilmemizdir, bilincimizin en sağlam bir varlık olduğu üzerine bizde bir bilinç bilgisi olmasıdır. Varlık ile ilgili bütün güvenilir bilgilerimiz, bilincin kendi üzerine eğilmesinden doğmuştur. İşte Descartes'in rasyonalizmi budur.

(6) Hegel (1770-1831)

Rasyonalizm, Hegel ile doruk noktasına ulaşmıştır. Çünkü Ona göre insan, varlık hakkında duyuları hiç kullanmaksızın, yalnızca akıl yoluyla gerçek ve kesin bilgiye ulaşabilir. Buna göre Hegel, "Akla uygun olan gerçek, gerçek olan da akla uygundur." sözüyle varlıkla düşünce arasındaki bağıntıyı açıklamıştır.

Bu yüzden Hegel'e göre temel bilim Mantıktır. Mantık bilimi ise, aklın yalnızca kendisinden türettiği kavramların ortaya konması, açıklanması ve geliştirilmesinden oluşur. Bütün, evren de mantığın kavramları yani genel belirlenimleri ve çerçevesi içinde oluşmuştur.

Ancak Hegel, aklın ve varlığın yasaları konusunda, geleneksel mantık ilkelerini reddederek yeni bir takım yasalar bulmuştur. Bu yasalara diyalektik yasalar adını verir. Ona göre her tür yaşamın ve hareketin temelinde değişme ve çelişme vardır, her şey karşıtı aracılığıyla gelişir. Hegel, bunu tez-antitez-sentez üçlü bileşeni ile açıklar. Varlık kendini tez-antitez-sentez yoluyla açar. Bu açılımın sonunda varlık, Geist (Mutlak Ruh) adını verdiği sonsuz varlığa ulaşır. Böylece Hegel'de ide (mutlak ruh) gelişim aşamasını tamamlamış ve varlık dünyasını düşünsel olarak kavramış olur.

b. Empirizm (Deneycilik)

Empirizm, bilgilerimizin kaynağının yalnızca deney olduğunu savunan felsefi akımdır. Empirizme göre insan zihni doğuştan boş bir levha (Tabula Rasa) gibidir. Yani insanın doğuştan getirdiği hiçbir bilgi yoktur. İnsan zihni, sonradan deney yoluyla bilgi elde eder.

Empirizm, insan zihninde doğuştan getirilen düşünceler ya da bilgiler olmadığına inanır. Örneğin, özdeşlik ilkesi, çelişmezlik ilkesi gibi mantık ilkeleri bile, Empirizme göre, sonradan deney yoluyla kazanılır. 17. yüzyılda, İngiltere’de ortaya çıkan empirizmin iki önemli temsilcisi vardır: John Locke ve David Hume.

(1) John Locke (1632-1704)

John Locke, empirizmin kurucusudur. Ona göre tüm düşüncelerimizin ve bilgilerimizin kaynağında deney vardır.

Locke, iki tür deney olduğunu savunur.

(a) Dış deney : Bununla dış dünyadaki varlıklar beş duyu yoluyla denener.

(b) İç deney (Refleksiyon) : Bununla da, insanın kendi zihninde ve ruhunda olup bitenlerin bilincine varılır. İşte bu iki kaynaktan bütün idelerimiz (kavramlar, tasarımlar, algılar) meydana gelir.

Locke, tasarımların bir kısmının basit, bir kısmının bileşik olduğunu söyler. Basit idelerimiz (tasarım) bir kısmı ruha tek bir duyunun, bir kısmı da birkaç duyunun aracılığıyla ulaşırlar. Bileşik ideler, basit idelerin bir araya getirilmesinden, birleştirilmesinden meydana gelirler. Basit ideleri edinirken ruh pasiftir, bileşik ideleri meydana getirirken de aktiftir. Ruh, kendine özgü birtakım aktlerle (edimlerle) basit ideleri bir geçerek olarak işleyip bileşik ideleri oluşturur. Locke’a göre insan zihninde bileşik idelerin dolayısıyla bilginin meydana gelmesi için şu yetilere ihtiyaç vardır:

- Zihne gerekli tasarımları sağlayan algı
- Zihne giren tasarımları saklayan bellek,
- Tasarımları, birbirlerinden açıkça ayırt etme yetisi
- Birçok tasarım ve düşüncüyü birbirleriyle karşılaştırma yetisi
- Birçok basit ideyi ve tasarımı birleştirme yetisi
- Benzer düşüncelerdeki ortak öğeyi bulup çıkarmayı sağlayan soyutlama yetisi

Bu şekilde, bu yetilerle, basit ideleri işleyip bileşik idelere ulaşılması sonucu elde edilen bilgiler üç çeşittir.

(1) Sezgisel bilgi : Bu bilgi ile insan, kendi varlığının bilgisine sahip olur. Sezgisel bilgi, sağlam ve kesin bir bilgidir.

(2) Duyusal bilgi : Bu bilgiyle insan, dış dünyadaki nesnelerin bilgisine sahip olur. Fakat bu bilgi kesin bir bilgi olamaz.

(3) Tanıtlayıcı bilgi : Bu bilgi türüyle de insan, Tanrının var olduğunu kanıtlar.

(2) David Hume (1711-1776)

Hume, insanın her şeyi algı yoluyla bildiğini söyler. Algı ise dikkati bir şeye yöneltmek suretiyle o şeyin bilincine varma olarak tanımlanabilir. Ona göre algılar iki şekilde ortaya çıkar. Bunlar;

- İzlenimler
- İdeler yani kavramlar ve düşüncelerdir.

Buna göre, zihinde bulunan her şeyi, tüm izlenim, kavram ve düşüncelerin temelinde, dış dünyanın beş duyu yoluyla algılanması vardır. Hume’a göre, algının sonucunda oluşmuş idelerde ve düşüncelerde belli özellikler bulunduğu zaman, bunlar birbirleriyle birleştirilir. Böyle bir birleştirme faaliyetinin sonucunda ise daha karmaşık düşünceler ve bilgi ortaya çıkar.

Hume’a göre, düşüncelerimizin birbirleriyle birleştirilmesine yol açan özellikler üç tanedir.

- Benzerlik : Bir resim bizi resmi yapılan konu üzerinde düşünmeye sevk eder.
- Süreklilik : Bir binadaki, bir daireden söz edilmesi, bize başka daireleri düşündürür.
- Neden-sonuç bağlantısı : Buna göre de bir yara üzerinde düşünme, bize yaranın ardından gelecek acıyı hissettirir.

Bütün bilgilerimiz, özellikle de dış dünyaya ilişkin, bilimsel bilgilerimiz nedensellik ilkesine dayandığından, bunlardan neden-sonuç bağlantısı önem taşır. Fakat Hume, nedensellik ilkesinin bilinemeyeceğini ve temellendirilemeyeceğini söyleyerek bilimsel bilgiye bir eleştiri getirmiştir.

Hume’a göre doğada, olgular arasındaki neden-sonuç ilişkisi bir zorunluluk değil alışkanlıktır. Nedensellik düşüncesi, deneyimlerimizin sonucu olan bir düşüncedir. Biz her zaman bir nedenin ardından belli bir sonucu görmeye alışmışızdır. Örneğin, suyu her defasında ateşe koyduğumuzda kaynadığını görmüş ve buna alışmışızdır ve bu yüzden “Su ateşte kaynar” deriz. Ya da bugüne kadar gördüğümüz bütün kargaların siyah olması nedeniyle “Bütün kargalar siyahtır.” deriz. Ama bu ilerde siyah olmayan karga göremeyeceğimiz anlamına gelmez. Çünkü sonsuz sayıda kargaları gözlemlemiş değilizdir.

c. Kritisizm (Eleştirelçilik)

Kritisizm, insan zihninin güçlerine ve insanın neyi bilip bilemeyeceğine ilişkin bir araştırmadan meydana gelen ve insan aklının birtakım olanak ve sınırları olduğunu savunan felsefe akımıdır. Kritisizmin kurucusu Alman filozofu Kant’tır.

Immanuel Kant (1724-1804)

Kant’a göre insanın bilgisi sınırlıdır. İnsan zihni nesnelere ve olayları gerçekte oldukları şekliyle bilemez. Kant, varlık görüşünde iki tür varlık alanı belirler: Numen, Fenomen.

Numen, gerçekten varolan asil varlık alanıdır. Fenomen ise, Numenin bu dünyadaki görüntüleridir. İnsan aklı numeni bilemez. Biz ancak fenomenleri bilebiliriz. Fenomenler ya da nesnelere, zihnin imkanlarına, yapısına ve formlarına göre bilinebilir. Bu du-

rumda, Kant'a göre bilgi, sınırlı ve insana göredir. Yani insan zihni fenomenlerle sınırlanmıştır. Kant'ın burada sözünü ettiği formlar, yani aklın kategorileri doğuştandır. Bu formların içeriği sonradan yaşantı yoluyla, deney aracılığıyla dolar. Bunlarla Kant, rasyonalizm ve Empirizm akımlarını birleştirmiştir. Kant'a göre, bilgi deneyle başlar fakat deneyle sona ermez, yalnızca deneyden oluşmaz. Ona göre, bilgi de duyuların dünyayla ilgili deneylerin sağladığı biçime ve forma ihtiyaç duyarız. İçeriksiz bilgi olmayacağı gibi formsuz yani akıl tarafından düzenlenmiş bilgi de olamaz.

d. Intüisyonizm (Sezgicilik)

Bilginin, doğrudan ve aracısız bir bilme tarzına karşılık gelen sezgi yoluyla elde edilebileceğini savunan anlayışa intüisyonizm (sezgicilik) denir. Sezgicilik, akıl ve duyular yoluyla elde edilen bilgileri reddetmez, ancak duyu ve akıl karşısında sezgiye üstünlük verir. Gerçek ve kesin bilgi sezgi yoluyla elde edilir. Bu akım 19. yüzyılın sonlarında Bergson'un felsefesinde, Hegel'in rasyonalizmine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, söz konusu anlayış ilk olarak Ortaçağ'da büyük İslam filozofu Gazzali'nin felsefesinde görülür.

(1) Gazzali (1058-1111)

Gazzali, Horasan'da doğmuş, Bağdat'taki Nizam'ül Mülk medresesinde müderrislik yapmıştır. Filozofların tutarsızlığı adlı eserinde, kendinden önceki filozofların, evren ve varlık hakkındaki tutarsızlıkları ortaya koymuştur. Ona göre insan, bilgi edinmede duyulardan da akıldan da yararlanabilir. Fakat bu yetiler varlığın gerçek bilgisini veremez. Çünkü gerçek ve kesin bilgi, sezgi yoluyla elde edilir. Bu bilgi türü insan gönlüne manevi ve yüce bir algı olarak iner. Gazzali, insanda iki tür göz bulunduğunu savunur.

(a) **Normal fiziki göz** : İnsan bununla maddi dünyaya yönelir ve bir takım bilgilere ulaşır. Bir başka deyişle bu göz, bilimlere ve felsefeyi kuran akıldır.

(b) **Kalp Gözü** : Kalbin kendisi manevi bir töz olduğu için insan onunla yani sezgiyle gerçekleri bütün açıklığıyla kavrar.

(2) Henri Bergson (1859-1941)

Fransız filozofu Henri Bergson, uzun yıllar felsefe profesörlüğü yapmış ve 1928 yılında Nobel ödülü almıştır. O, hem rasyonalizme hem de materyalizme karşı çıkar.

Bergson'a göre gerçekten varolan, durağan madde değil süredir. Yani gerçeklik hayattır ve bunu yalnızca sezgi kavrayabilir ve bilebilir.

Ona göre bilgi elde etmenin birbirinden tamamen farklı olan iki yolu vardır:

(a) **Bilimlerde geçerli olan analitik yol** : Akıl ya da zeka yoluyla bilmeye karşılık gelen bu bilme tarzında, gerçekliğin maddeden oluştuğu düşünülür. Bu yol, gerçekliğin statik olduğunu düşünür. Bilimler varlığı parçalara ayırır. Her bilimin araştırdığı alan farklıdır. Bilimler varlığın özüne nüfuz edemez.

(b) **Varlığın özüne nüfuz eden sezgi**: Bergson'a göre sezgi gerçekliğin temelinde yaratıcı yaşam atılımının bulunduğunu yaşayarak anlar. Zamanı, süreyi temel alır. Sezgi bize, gerçekliğin bizzat kendisini bilme olanağı verir. Sezgi dile getirilemez, söze dökülemez ancak yaşanır. O, gerçekliği yani süreyi yaşar ve hisseder.

e. Pozitivizm (Olguculuk)

İnsan için bilgide önemli olanın yalnızca olguları araştırmak olduğunu savunan akıma pozitivizm denir. Bu akıma göre insan, olgular arasında varolan değişmez ilişkileri ya da doğal yasaları bulmalıdır. Bilginin temelinde deney olduğunu savunur. Kurucusu A. Comte'tur.

Auguste Comte (1798-1857)

Comte, Fransız devriminin oluşturduğu toplumsal karmaşayı, yeni bir toplumsal düzenleme ve reformla ortadan kaldırmayı denemiştir. Ona göre, düşüncelerdeki anarşinin toplumda karmaşaya yol açtığı bir çağda, toplumun kurtuluşunu sağlayacak tek çözüm pozitivizmdir. Onun pozitivizminin en önemli özelliği "doğanın mutlak ve yüce bir amacı" olduğu düşüncesini reddetmesidir. Comte'un pozitivizmi, ikinci olarak varlıkların insan tarafından gözlenemeyen özlerini ve gizli nedenlerini bulma çabasından vazgeçer.

Bunun yerine o, yalnızca olguları araştırmak ve varlıklar arasındaki değişmeyen ilişkilerini gözlemek gerektiğini öne sürer. Comte'a göre bilimin tek amacı, olgular arasındaki bu değişmez ilişkileri ya da doğa yasalarını bulmaktır. Bu amaç da yalnız gözlem ve deney yoluyla gerçekleştirilebilir. Gözlem ve deney yoluyla kazanılan bilgi pozitif bilgidir. Pozitif bilgi, tarihsel evrimin sonucu olan bilgidir ve insan zihnini ulaştığı en yüksek düzeyi gösterir.

f. Analitik Felsefe

Analitik felsefe, pozitivizmin 20. yüzyılda ortaya çıkmış, devamı şeklindedir. Viyana'da ortaya çıkmış bu akıma Neo Pozitivizm ya da Mantıkçı Empirizm de denir. Bu akıma göre felsefenin asıl uğraş alanı dildir.

Bu akım, felsefenin, varlık, değer ve Tanrı üzerine doğruluğu test edilemeyen bilgiler öne sürmemesini savunur. Felsefenin görevi dildeki kavramları çözümlenektir. Bu akımın temsilcileri Ludwig Wittgenstein, Moritz Schlick, Rudolf Carnap ve Hans Reichenbach'tır.

Wittgenstein (1889-1951)

Wittgenstein, tüm felsefe problemlerini bir dil problemine indirger. Bu yüzden felsefenin merkezinde dilin kapsamını ve sınırlarını belirleme problemi vardır.

O, dilin özyapısı üzerine, açık, belirgin ve soyut ilkeler yerine dile doğal bir insan fenomeni olarak yaklaşmıştır. Dili, çevremizde olup biten bir şey, karmaşık insan faaliyetlerinin oluşturduğu bir bütün olarak görmüştür.

Wittgenstein, felsefenin, özünde bir kuram değil, faaliyet olduğunu söyler. Felsefe, sayılıp dökülecek bir öğreti bütünü değil, belli bir faaliyettir. Ona göre felsefenin geleneksel problemleri kötü bir biçimde tanımlanmış olan problemlerdir. Bu yüzden felsefi kuramlar oluşturmaktan vazgeçmek gerekir. Filozofun görevi, dilin nasıl kullanıldığını göstermektir. Felsefe, ona göre dil konusundaki yanlış ve sahte kabullerimizin, dünya üzerine olan düşüncelerimizin nasıl saptırıldığının çok yönlü bir biçimde araştırılmasıdır.

g. Pragmatizm (Faydacılık)

Doğruluğu ve gerçekliği tek yanlı olarak yalnızca eylemlerin sonuçlarıyla değerlendiren ve onlara yalnızca fayda açısından bakan akıma pragmatizm denir. Pragmatizmin kurucusu Amerikalı filozof William James'tir. Diğer önemli temsilcileri S. Pierce, J. Dewey ve C. Schiller'dir.

(1) William James (1842-1942)

James'e göre bütün kuramlar, bütün bilgiler, insan yaşamına katkı yaptıkları, insanın amacına yardımcı oldukları zaman doğrudur. Kuramlar, gerçekten somut bir yarar sağladıkları sürece anlamlıdır.

James, mutlak ve değişmez hiçbir sonuç öne sürmez ve düşüncede kendisine hareket noktası olarak sonucu seçer. Ona göre bilimde, felsefede, teolojide hiçbir tanım ya da formül son ve değişmez değildir. Bundan dolayı insanı ve dünyayı konu alan kuramların anlamları yalnızca onların problemleri çözme kapasitelerinde aranmalıdır. Dolayısıyla James'e göre bir kuramın, bir düşüncenin anlamı, söz konusu kuram ya da düşüncenin işe yararlılığıyla belirlenir.

James'e göre din, tümüyle doğrudur ve din konusunda, dinin sonuçlarına bakarak hüküm vermek gerekir. James'e göre din her durumda yararlı bir varsayımdır. Çünkü din, sayesinde, insanların manevi yaşamları gelişmekte, insanlar yaşamlarına anlam katabilmektedirler.

(2) John Dewey (1859-1950)

Dewey'e göre bir düşüncenin doğruluğu, bu düşüncenin işe yararlılığına bağlıdır.

Dewey, bilimsel yasa, kuram ve kavramları birer alet olarak gördüğü için onun öğretisine aynı zamanda enstrümentalizm (araççılık) da denir. Dewey'e göre birer alet olan bilimsel yasa ve kuramlar, başarılı olursa yani uygulamada bir işe yararsa doğrudur. Onlar başarılı olmazsa yani uygulamada bir işe yaramazsa yanlıştır. Ona göre düşünceler, bir problem ile karşı karşıya kalındığında ortaya çıkan tedirginliği, söz konusu problemi çözmenin verdiği doyuma dönüştürmenin araçlarıdır.

h. Fenomenoloji

Fenomenleri ve bilincin verilerini inceleyerek fenomenin içindeki özü yakalamaya çalışır. Kurucusu Edmund Husserl'dir

Felsefesinin temeli, bilincin dolaysız verilerine geri dönmek ve onları açıklamaktır. Yani felsefede öznenin temeli, ona göre bilinçtir.

Husserl'e göre önemli olan, bilincin kendisi ve bu bilincin doğrudan ve aracısız bir şekilde tecrübe ettiği özdür. Buna göre öz, fenomenin içindedir ve bilinç bu özü sezgi yoluyla yakalayabilir ve kavrayabilir. Yani öz, fenomenlerin doğrudan ve aracısız bir sezgi yoluyla kavranan içeriğidir. Öz, bir nesneyi, başka bir şey değil de kendisi yapan özelliktir, anlamdır. Bir fenomenin özüne ulaşabilmek için onun özüne ait olmayan tüm rastlantısal özelliklerin ve ilgisiz görüşlerin bir kenara atılması, "parantez içine alınması" gerekir. Çünkü varlıkları belirleyen birtakım önemsiz özellikler değil, onları meydana getiren asıl özelliklerdir, özdür. Bunları ise yalnızca bilinç açığa çıkarabilir. Buna göre fenomenolojik yöntem, duyularımızla ve olguların ötesinde; bu fenomen, olay ve olguların özlerini kavrama çabasıdır.

BÖLÜM SONU

DEĞERLENDİRMELER :